

JOHANNES DE DOPER

BIJBELSE FIGUUR EN INSPIRATOR VAN

MUZIEK, KUNST EN CULTUUR

Inleiding

De hymne *Ut queant laxis* speelt een belangrijke rol in de religieuze traditie en de geschiedenis van de muzieknotatie. Deze hymne, geïnspireerd door de lofzang van Zacharias over zijn zoon Johannes de Doper, vormt de basis waarop Guido van Arezzo (ca. 991 – 1033) zijn revolutionaire solmisatiesysteem ontwikkelde, de voorloper van de toonladder zoals wij deze nu kennen. Maar de oorsprong van de tekst gaat terug naar een vroegere periode en wordt toegewezen aan Paulus Diaconus (ca. 720–799).

Dit artikel behandelt de relatie tussen de geboorte van Johannes de Doper, de profetische lofzang van Zacharias, de monnik-geschiedenis-schrijver Paulus Diaconus, de hymne *Ut queant laxis*, de benedictijner monning Guido van Arezzo en het ontstaan van de toonladder.

De geboorte van Johannes de Doper en de lofzang van Zacharias: inspiratie voor *Ut queant laxis*

De hymne *Ut queant laxis* is nauw verbonden met de lofzang van Zacharias, vader van Johannes de Doper. Volgens het Evangelie van Lucas (1:57-79) werd Zacharias met stomheid geslagen omdat hij twijfelde aan de boodschap van de engel Gabriël, die hem vertelde dat zijn bejaarde vrouw Elisabet een zoon zou krijgen. Toen Johannes werd geboren en Zacharias bevestigde dat Zijn naam Johannes moest zijn, herwon Zacharias zijn stem, waarna hij uitbarstte in een profetische lofzang, bekend als het *Benedictus*:

*“Gezegend de Heer, de God van Israël,
Want Hij heeft zich het lot van zijn volk aangetrokken en het bevrijd.
Hij heeft voor ons een reddende kracht opgewekt
in het huis van David, zijn dienaar,
zoals Hij van oudsher had gezegd
bij monde van zijn heilige profeten.
(...)”*

*En jij mijn jongen,
zult profeet van de Allerhoogste worden genoemd,
want Jij zult voor de Heer uitgaan als zijn wegbereider ;
om zijn volk te leren hoe ze gered kunnen worden
door de vergeving van hun zonden”.*
(Lucas 1:68 – 79)

Deze lofzang, die Johannes' bijzondere rol als voorloper van Christus benadrukt, vormt de theologische basis voor de hymne *Ut queant laxis*.

Paulus Diaconus : auteur van *Ut queant laxis*

Paulus Diaconus (ca. 720 – 799), een intellectueel aan het hof van Karel de Grote en later Benedictijner monnik wordt vaak genoemd als de auteur van de tekst van *Ut queant laxis*.

Het verhaal doet de ronde dat toen Paulus Diaconus op Stille Zaterdag het Exsultet moest zingen voor de zegening van de paaskaars, hij geen geluid meer kon uitbrengen door plotselinge heesheid. Volgens de legende herinnerde hij zich de geschiedenis van Zacharias die ook zijn stem een tijdlang was kwijtgeraakt. Paulus Diaconus hoopte met het schrijven van de hymne gewijd aan Johannes, ook zijn stem terug te krijgen.

Hij schreef waarschijnlijk de hymne ter ere van de geboorte van Johannes de Doper om te worden gezongen tijdens de vieringen van Johannes' geboortefeest op 24 juni. De tekst van de hymne benadrukt zowel Zijn menselijke nederigheid als Zijn goddelijke missie en weerspiegelt de thema's van de lofzang van Zacharias, zoals de bevrijding van zonde:

*Ut queant laxis
Resonare fibris
Mira gestorum
Famuli tuorum,
Solve polluti
Labbii reatum,
Sancte Ioannes.*

Vertaling:

*“Opdat uw dienaren met ontspannen stem de wonderen van uw daden mogen bezin-
gen, reinig de schuld van onze onreine lippen, o heilige Johannes.”*

De hymne benadrukt de rol van Johannes als bekeerder en wegvoorbereider, wat ook terugkomt in zijn Bijbelse taak om de weg voor Christus te banen.

Van hymne naar muziekhistorische mijlpaal

De hymne *Ut queant laxis* kreeg een bijzondere plaats in de muziekgeschiedenis dankzij Guido van Arezzo (ca. 991-1033), benedictijner monnik, muziektheoreticus en -pedagoog. Hij gebruikte de eerste lettergrepen van elke regel van de hymne – *Ut, Re, Mi, Fa, Sol, La* – om een op toonhoogte gebaseerd systeem te ontwikkelen. Dit systeem, bekend als solmisatie, maakte het gemakkelijker om muziek te leren en te onthouden.

De uitdaging van muzieknotatie vóór Guido van Arezzo

In de vroege middeleeuwen werd muziek vooral mondeling overgeleverd. De enige beschikbare notatie bestond uit neumen, eenvoudige symbolen boven de tekst die de melodische contouren aangaven. Hoewel deze aanwijzingen ervaren zangers hielpen de melodieën te onthouden, waren ze vaag en niet geschikt voor het nauwkeurig vastleggen van toonhoogtes en intervallen. Dit maakte het leren van nieuwe muziek tijdrovend en lastig.

Hymn II

U T que- ant la- xis * reso- ná- re fibris mi- ra
ges- tó- rum fámu- li tu- ó- rum, sol- ve pollú- ti
lá- bi- i re- á- tum, sancte Io- án- nes.

(Ut queant laxis in neumen notatie)

Guido van Arezzo en zijn doorbraak

Guido van Arezzo introduceerde een systematisch muziekschrift dat gebruikmaakte van een notenbalk met lijnen en spaties. Hij voegde een vierlijnige balk toe, waarbij elke lijn en spatie een specifieke toonhoogte representeerde. Dit maakte het mogelijk om exact te noteren welke toon moest worden gezongen en hoe deze zich verhield tot andere tonen.

Daarnaast ontwikkelde Guido een methode om leerlingen snel nieuwe muziek te leren door middel van solmisatie. Hiervoor maakte hij gebruik van de hymne gewijd aan Johannes de Doper: *Ut queant laxis*.

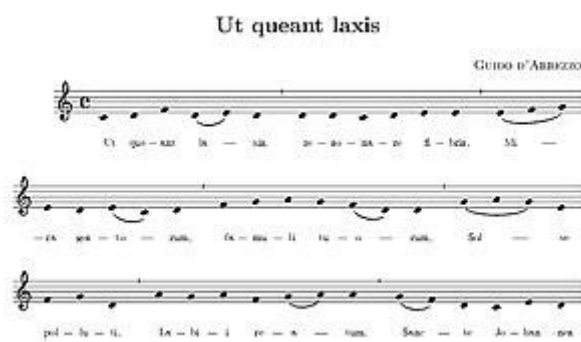
De rol van de hymne 'Ut queant laxis' vanuit muzikaal standpunt

De tekst van *Ut queant laxis* begint met zes regels waarvan elke eerste lettergreep een stijgende toonladder vormt. Guido gebruikte deze hymne om solmisatiesyllaben te ontwikkelen die aan specifieke tonen werden gekoppeld. De eerste lettergrepen van elke regel zijn:

1. **U**t queant laxis
2. **R**esonare fibris
3. **M**ira gestorum
4. **F**amuli tuorum
5. **S**olve polluti
6. **L**abii reatum

Deze syllaben legden de basis voor het moderne solfège-systeem. Later werd "ut" vervangen door "do" (staat voor Dominus) , en "si" (afgeleid van de initialen van *Sancte Ioannes*) werd toegevoegd om de toonladder te vervolledigen.

Het do-re-mi-fa-sol-la-si was geboren.

(Ut queant laxis in moderne notatie)

Johannes de Doper en de symboliek

De keuze voor een hymne aan Johannes de Doper is symbolisch. Als patroonheilige van zangers werd hij vaak aangeropen om zuiverheid in zang en geest te verkrijgen. Door zijn naam te verbinden aan het leerproces, plaatste Guido de muzikale vooruitgang in een religieuze context, wat goed aansloot bij de middeleeuwse opvattingen over muziek als een goddelijke gave.

De erfenis van Guido van Arezzo

Guido's notenbalk en zijn gebruik van solmisatie markeerden een fundamentele verandering in de manier waarop muziek werd onderwezen en overgedragen. Zijn systeem maakte het mogelijk om complexe muziekstukken nauwkeurig vast te leggen en over grote afstanden te verspreiden. Dit droeg bij aan de standaardisatie van kerkmuziek in Europa en vormde de basis voor de ontwikkeling van de muzieknotatie die we vandaag de dag gebruiken.

Guido van Arezzo's creatie van de notenbalk en zijn gebruik van de hymne *Ut queant laxis* hebben de geschiedenis van de muziek voor altijd veranderd. Door muzikale kennis beter toegankelijk te maken, legde hij niet alleen de basis voor het westerse muziekschrift, maar ook voor de enorme diversiteit en rijkdom van de muziek die uit deze traditie voortkwam.

Besluit

De geboorte van Johannes de Doper, de lofzang van zijn vader Zacharias en de hymne *Ut queant laxis* vormen samen een krachtige traditie die zowel de spirituele als de culturele erfenis van Johannes de Doper omvat. Terwijl het *Benedictus* Zijn Bijbelse rol als profeet benadrukt, heeft de hymne Zijn betekenis uitgebreid naar de wereld van de muziek. Dit maakt Johannes niet alleen een spirituele figuur, maar ook een blijvende inspiratiebron voor kunst en cultuur.

Ut queant laxis is meer dan alleen een hymne, het is de brug tussen de Bijbelse traditie rond Johannes de Doper, de intellectuele erfenis van Paulus Diaconus en de muzikale innovaties van Guido van Arezzo. De hymne benadrukt de rol van Johannes als wegvoorbereider van Christus en als beschermheer van zangers en muzikanten.

Door de verbinding met de lofzang van Zacharias en het vernieuwende muzikale systeem van Guido van Arezzo, blijft de hymne een krachtig symbool van de smelting van spiritualiteit en kunst.

GEERT AUDOORE

Commandeur

januari 2025

Statue : Herman De Somer

Photography : Nicolas Goossens

By courtesy of the Abbey of the Benedict Order in Dendermonde